

AHLAKIN OLUŞUMU VE ANADOLU'NUN 13. YÜZYILI

PROF. DR. RAHMİ KARAKUŞ*

GİRİŞ

Her birey belli bir sosyal yapının içinde hayatını sürdürür ve bu hayatın belirleyenleri son derece fazladır. İnsan hayatına eğitimden siyasete, sanattan ekonomiye bir dizi alanın belli düzeyde etkisi söz konusudur. Belki de insan, bu etkilerin toplamıdır. Nitekim bu alanları topyekûn kuşattığı düşünülen genel kavrama kültür ya da medeniyet denebildiği dikkate alındığında, insana doğa ve kültür unsurlarının toplamı denmesi daha yetkin olacaktır. Kısacası her birey, içinde insanlığını kazanacağı bir doğa ve kültür alanına doğmakta ve hayatını ancak bu ortamda sürdürebilmektedir. Öyle ise her birey, içinde doğduğu ve geliştiği doğal ve kültürel unsurların toplamıdır. Her birey belli bir dile, belli bir dine, belli bir siyasal ortama ve belli bir ekolojik ortama vb. doğar; bireyin insanlaşması da bütün bu sayılanlarla ilişkisinde ortaya çıkar. Bu ilişkinin, insan dışındaki canlılarda tek yönlü -her hayvan çevresine uyar- olmasına karşın insanın çevresini kendine benzettiği de hatırlanmalıdır. Kısacası insan, ilişkide olduğunu bilinçli manada etkileyen ve değiştiren bir varlıktır. Kaldı ki insanın ve onun tarihin “gelişme” ya da “ilerleme”sinden bahsetmenin imkânı ve dayanağı da bu husus olsa gerektir.

Her insan belli bir ahlaki yapının içinde dünyaya gelir. Şüphesiz bu olgu, sadece ahlakla ilişkili olmaktan daha fazla bir anlam ifade eder. Aynı şekilde içinde kendisiyle var olduğumuz hemen her oluşuma tabiiyetimizin olduğu kadar onların

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

yapıcı veya yaratıcısı olduğumuzu da söyleyebiliriz. Kültürü yaşarken aynı zamanda yaşantıya konu olan alanı üretmemiz de söz konusudur. Kısaca her birey insani oluşumlara hem etken hem etki hem de edilgen şekillerinde dâhildir. Bu pozisyonların her birey için birbirinden farklı mahiyet ve değerde olması elbette ki yadırganamaz. İnsanlar eğitim seviyelerinden, yaşadıkları olayın niteliğine kadar bir dizi belirleyene tabi biçimde eylemde bulunacaklarından, ortaya çıkan üreticiliğin niteliği de ona göre olacaktır. Dolayısıyla yaşanan şeye göre her birey kültürünün belli derecede hem üreticisi hem tüketicisi/uygulayıcısı olma vasfındadır.

Yaratıcı katkıların, bazı şahıslar ve bazı zamanlar için diğerlerine göre farklı ve dikkat çekici olabileceği tarihî çalışmalar aracılığıyla izlenebilir. Sayısız tekrarlarla

Her insan belli bir ahlaki yapının içinde dünyaya gelir. Şüphesiz bu olgu, sadece ahlakla ilişkili olmaktan daha fazla bir anlam ifade eder.

gerçekleştirilen katkılar, tarihin eleğinden geçip “anonim”ler arasına karışırlar. Söz konusu “anonim”ler hafızalarda yer eden ve diğerlerine göre daha fazla önemsenen değer yaratıcıların karşısında önemsiz gibi gözükseler de her bireyin birlikte yaşamaya devam ettiği türdeşlerinin -hatta daha fazlasının- hayatında paydaş olduğunu söylemek mümkündür. Bu yaklaşım aşırı çevreci veya mistik ya da küreselci bulunabilir. Fakat determinizm/indeterminizm veya kadercilik/özgürlükçülük münakaşasına girmeksizin sebep sonuç zincirinin varlığı içinde düşünmeye devam ettiğimiz takdirde makul kabul edilmelidir. Zira insan zihninin sebep sonuç zincirinde her bir halkayı izleyebilmesinin imkânı yoktur.

Bu yüzden halkalar daima benzerlikten yola çıkılarak atlanır ya da tamamlanır. Bu tikellerle bağlantılı kalmak isteyen bir bireyin ya da endüktüf zihin yürüyüşünün tabi olduğu bir zorunluluktur. Öyle ise ahlaki hayatın her bir unsurunun her bireyin belli bir derecedeki paydaşlığı ile oluşturulduğunu bir öncül olarak kabul edeceksek, buradaki paydaşlığın mahiyeti ve kategorileşmesi için de düşünmeye/sorgulamaya devam edebiliriz.

Yaratıcı/yapıcı katkısı yokmuş gibi düşünülebilecek en uç seviyesinin, inanarak tekrarlanan eylemleri ve bunların sahipleri olduğunu düşünebiliriz. Dikkat edilirse güven duygusuyla, gereklilik inancıyla icra edilen -bunun aksi niteliklerle bile olsa- eylem ilke/değer/değer yargısı/ritüel/ahlaki uygulama vb.nin “yaşatılması” bakımından bir paydaşlık barındırır. Ayrıca her yaşama/uygulama yeni şartlar karşısında bir sınamayı da gerçekleştirme demektir. Bu geçerlilik testinden geçirme ahlakın dayanıklılığını; bilinçlendirmeyi ve teemmül edilmesini sağlamak -hatta yeni oluşumlar için hazırlık- manasındadır. Yaşamak daimî bir mücadele süreci sayılabilirse bu durum ahlaki olanın yaşaması ve yaşatılması için şarttır. Aynı şekilde söz konusu her yaşantı, kendisine form olan eyleme biçimi ile ruh-beden ilişkisi benzeri mütalaa edilebilir. Şartların ve bireylerin değişimine karşılık ahlaki yargılar cansız

formlar mesabesinde. Ahlaki biçim/hüküm “Ezmanın tagayyürü ile ahkâmında tagayyürü lazım gelir.”¹ prensibince değişmek zorunda kalır. Kendisi ile şartların veya hayatın mümkün ancak kolay, hoş ve istenir kılınacağı biçim ya da hüküm geliştirilmelidir. Fakat insan hayatı iradi/düşünsel belirleyici ve belirleyenlere de sahip olması sebebiyle mekanik ve determinist kesinliklere izin vermeyen çeşitliliğe sahiptir. Yine de döngüyü mutlaklaştırmamak kaydıyla hayatın içinde sürdürdüğümüz formların kifayetsizliğini ortaya çıkaran uygulayıcılar, aynı zamanda kifayetsizliği belirginleştirmekle yaratıcı, yeni biçimi/anlayışı/yaklaşımı üreten geliştiriciler olurlar ve belli bir ortam oluştururlar. Şayet yaratıcı özelliği daha belirgin olan şahıslar tebellür etmezse çoğunluğun kendi çözümünü üretmesi mümkündür. Çözüm arayanlara tercüman olacak bir rehber/önder çıkmamışsa arayışta olanların kendi kabiliyetlerince çözüm üretmeleri aynı zamanda yaratıcı/üretici vasıflarının bir gereğidir. Her kültürel/insani oluşumda her bireyin hem üretici hem de tüketici /uygulayıcılığı bakımından paydaşlığı söz konusudur.

Bu genel giriş çerçevesiyle burada 13. yüzyıl Anadolu'suna eğilinilecek ve ahlaki açıdan neler söylenebileceği irdelenecektir. Bugün tarihî kıymetlerimiz adına öne çıkardığımız isimler, -M. İbn Arabi, S. Konevi, Mevlana; H. Bektaş Veli, Yunus Emre- daha ziyade bu yüzyıla aittir. Diğer taraftan bu yüzyıl, sonrasındaki önemli gelişmelerin başlatıcısı ve oluşturucusu olmalıdır. Bu denli önemli bir zaman kesiti olmasına rağmen 13. yüzyılı anlama konusunda bir dizi olumsuzluk da söz konusudur. Zira çağın gündelik hayatına dair bildiklerimizin kifayetsizliği bir tarafa, temsilcisi ve yaratıcı paydaşları sayabileceklerimize dair bile yeterli bilgi ve çözümlemelere sahip değiliz.² Burada yüksek derecede yanlışlanma riskine rağmen birtakım sezgilerle bazı düşünce konuları hedeflenmektedir.

13. yüzyıla dair düşünmeye yarım asır öncesinden başlamış Doğu ve Batı insanının öncelikle Anadolu'ya teveccühüne işaret ederek başlamak gerekir. Gerçi bu teveccüh daha önceki yakın asırlarda da söz konusu olmuştur. Ancak kalıcı olmayan bu yönelişlerin siyasal yapılarının güçsüzlüğünden başka gerekçeleri de olmalıdır. Zira Endülüs'e kadar gidebilen fetih hareketi Rum ülkesinde başarı kazanamamıştır. Bu başarı Selçuklu ile tahakkuk etmiş görünmektedir. Muvaffakiyetin sadece askerî niteliklerle olmadığı da malumdur. Eğer öyle olsaydı Moğolların da Anadolu'da kalıcı olması beklenirdi. 13. yüzyılda Anadolu'nun, göçlerle gelenlere mukavemet göstermemesinin veya gösterememesinin gerekçeleri düşünülmelidir.

Kitlelerin Anadolu'ya teveccühünün önemli bir sebebinin ekonomik olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten de kıyı bölgelerin limanları ve Orta Anadolu'nun şehirleri canlı bir ticari hayata sahip görünmektedir.

Kitlelerin Anadolu'ya teveccühünün önemli bir sebebinin ekonomik olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten de kıyı bölgelerin limanları ve Orta Anadolu'nun şehirleri canlı bir ticari hayata sahip görünmektedir. C. Cahen 13. yy. Anadolu'sunun 15 milyon dinar bütçeli olduğunu oysa aynı zaman diliminde Mısır'ın 4 milyon dinar bütçesi olduğuna dair hesaplamalar nakleder. Dolayısıyla 13.yy. Anadolu'su tarihin en müreffeh zamanlarını yaşamaktadır. Böyle bir ortamın en çok ihtiyaç duyacağı şeylerin başında geniş manasıyla güven gelse gerektir. Özellikle yorgun ve yıpranmış Bizans, ardi arkası kesilmeyen Latin/Katolik kalabalıkların talanı Selçuklular ve onlarla gelenleri kurtarıcı ya da -en ifrat değerlendirme ile- tercihe mecbur bırakmış olmalıdır. Fakat ikinci ihtimali bertaraf edecek birtakım tarihî tespitlerden de söz etmek mümkündür. Mesela Anadolu coğrafyasında Rumlarla Türkler ikinci unsurlarla sorun yaşadıklarında birbirlerine yardımcı olmaktadırlar. Yine adli meselelerde kadıları tercih eden yerli ahaliden söz edilmektedir.³ Aynı şekilde dikkat çekilen önemli bir husus kolonizatör niteliğindeki bazı sufi grupların yaşantılarıdır.

Anadolu'daki nüfus dağılımı tam manasıyla bilinmese de Türklerin yerli halka göre azınlık olduğu kuvvetli ihtimaldir. Fakat bu durum, birlikte yaşamanın her zaman çoğunluğa benzeme ile sonuçlanacağı yaklaşımına aykırı bir olgu ortaya çıkarmıştır. Anadolu hızla *Turchia* olmuştur. Bu olgunun bir asimilasyon uygulaması neticesi gerçekleştiğine dair herhangi bir emare tespit edilememiştir. Türklerin bu tip bir siyasal geçmişi de bilindiği kadarıyla yoktur. Bilakis Türklerin eskiden beri idare ettikleri insanların dinlerine karışmadıkları bilinmektedir. Aynı şekilde İslam şeriatı gereği Müslim olmayan Musevi ve İsevilerin kendi inançlarında devam etmeleri meşru sayılagelmiştir. Fakat vergilendirmede Müslim ile gayrimüslimlerin farklı hükümlere tabi oluşları söz konusudur. Müslümanlaşmada bunun hızlandırıcı etkisi olduğu söylenebilirse de -uzun dönemde Anadolu'da hiçbir gayrimüslimin kalmaması gerekirdi ki- sonraki zamanlar bunun aksine delildir.

Burada bir ara hüküm olarak şunu söyleyebiliriz: Doğal hayatı mümkün kılan süreçlerin merkezine hayatta kalmak ve var olmak yerleştirilebilir. Beslenmeden çoğalmaya, hareket etmeden organ geliştirmeye hemen her oluşum hem bireysel hem de türsel manasıyla hayatta kalmanın, var olmaya devam etmenin vasıtalarıdır. İnsan, varlığını sürdürmeyi hemcinsleri ile yapmak zorunda olduğundan -kimi hayvan gruplarında da olduğu ileri sürülen- kural geliştiricidir ve bu kurallar hayatının -özel ve genel- bütünüdür sürdürmede temel araçlar mevkiindedir. Başka bir deyişle kurallar düzeni tesis etmekte düzen ise ihtiyaç duyulan hayatı sürdürme veya var kalmayı mümkün kılmaktadır. Hukuktan bilime, estetikten yeme içmeye kadar her şeye ilişkin kurallarımız bulunmaktadır. Amacı hayatı en yetkin seviyede mümkün/sürdürülebilir kılmak olan kuralların bilinçli oluşturucusu ya da *oluşturucularından* bahsetmek mümkün müdür? Yoksa bunlar ihtiyaçların zorunlu sonucu olarak kendiliğinden mi gelişirler? Her ikisine de "evet" demek için yeterli gerekçe ve örnek bulunabilir. Fakat kural koyucuların cebrî olanları bir tarafa kitleyi ikna ederek hayat alanı açanların daha uzun soluklu yaratıcılar oldukları da aşikârdır.

Aynı şekilde meçhuller arasında kalmış olan kurucular olduğu gibi birlikte geliştirilmiş, faili müşterek kurallar veya formları da reddetmek mümkün değildir. Fakat zaman içinde yaratıcı/kurucu ataların ayrıntılarda olmasa da oluşturucu yorum ve izahları ile öne çıktıkları/çıkartıldıkları da malumdur. Din kurucuları, din yorumlayıcıları, filozoflar, azizler, evliyalar, büyük sanatkârlar, büyük siyasi önderler kuruculuklarını bu tür yaratıcı ilke ve çerçevelerine borçludurlar.

İnsanlar asırlardır peygamberin “tebliğ”leri aracılığı ile hayata anlam vermektedirler. Musikiden mimariye, ekonomiden ahlaki kurgulara kadar birçok alanın öncüleri söz konusudur. Bu, tarihte olağan bir husustur. Fakat sorulması gerekenlerden birinin “Neden belli bir ‘o’ şahıs veya düşünce/ anlayışın kabul görüp sürdürüldüğü?”dür. Bunu “gerçeğe uygunluk”la açıklamak basmakalıp bir cevap olacaktır. Çünkü “kendisi olarak gerçek” her zaman çok çetin bir problem kümesi oluşturur.⁴ Kısaca şunu söyleyeyim: Yeryüzündeki her düşünce yapısı “gerçek” iddiası taşır. Ancak insanlığın değişmez bir düşüncenin gerçek olduğuna kanıtı yoktur. Diğer taraftan insanın “gerçek”siz düşünmesi ve yaşaması da söz değildir. Ya da kendini ve kendinden başlayarak çevresini içine alan bir “gerçek”i olmalıdır. Bu ilksel gerçeklerin içeriği, başkalarının-ki ile birlikte içeriği çeşitlenen bir “evren”i oluşturur. Fakat içinde bir dizi tartışmalı unsur barındırır ve cevaplara göre değişir. Değişmeye de açık olmalıdır. Şimdilerde daha ziyade - azlığın çoğunluk karşısında korunması ilkesi ile birlikte- çoğunluk gerçek için bir ölçü diye kabul edilmektedir (demokrasi). Zira “insan (bireyi) her şeyin ölçüsüdür.” Fakat çoğunluğun tercihinin gerçek olduğunun ve bireysel tespitlerimizin de esas kabul edilmesi gerektiğinin sağduyuya uygun gelen bir tarafı olduğu da söylenebilir. Zira başlangıçta bir kişinin mukavemet gören fikirlerinin zamanla kabul görmesi ve sürdürülmesinin gerçeğe uygunlukla ilişkisi olmalıdır.

Bu bakımdan 13. yüzyıl Anadolu’sunda çoğunluğa ikna edici gelen ve paydaşı olmak konusunda zor kullanılmaksızın hızlı bir intibak sürecinin gerekçeleri neler olabilir? Bu soruyu bir dünya görüşünü ve bir ahlaki yaşayışı benimsemek kadarıyla ele alacak olursak şunları soru malzemesi sadedinde zihinlere sunabiliriz.

Rum ülkesinin pagan kültürlerden Hristiyanlığın çeşitli mezhepleri ile bir dizi dünya görüşü ve kurallar manzumesini uzun bir süredir yasakladığı malumdur. Gerek siyasal gerekse mezhep çekişmeleri ve baskıları Anadolu ahalesinin sıkıntılarını tahayyül etmede kâfi sayılabilir. İnanç özgürlüğü temel sorunlarından biridir. Haçlı Seferlerinin yol açtığı tahribat da yılgnlığı arttırmış olmalıdır. Diğer taraftan Rum ülkesinde görüldüğü kadar olmasa da İslam dünyası içinde de benzer bir durum söz konusudur. Mezheplerin birbirine fiziki tahaccümlerine varan bir gerginlik söz konusudur. Bâtınilerin terörleri ile güvensizleşen, entelektüel alanda tekfirle

Yeryüzündeki her düşünce yapısı “gerçek” iddiası taşır. Ancak insanlığın değişmez bir düşüncenin gerçek olduğuna kanıtı yoktur.

sertleşen/kutuplaşan zümreler, hem doğuda hem de Batı'da karşılaşılan bir muam-ma hâlidir. Buna yıkıcı Moğol istilası da eklendiğinde arayışın sebepleri daha iyi fark edilecektir.

Bu olumsuzluklara karşı olumlular hanesine eklenecekler de bulunmaktadır. Anadolu kavmiyetçi endişeler taşımayan, aynı şekilde dinî inanışlara müdahale et-meyen bir siyasal yapıya sahip olunmasıyla tam bir cazibe alanı konumundadır. Buna ekonomik imkânları da eklemek gerekir. Fakat bunların her biri kalıcı bir olu-şum için nihai gerekler sayılamaz. Belki ikna ve kabullenme için gerekli olan zamanı sağlamış önemli araçlardır. Çünkü yukarıdaki gerekçelerle, Anadolu coğrafyasında seslendirilen yeni bir hayat izahı söz konusudur. Ancak bu hayata ses ve dil olacak disiplinin de taze olması veya yıpranmamış olması lazım gelmiştir.

12-14. yüzyıl aralığında burada fıkıh-kelam birlikteliği ile gerçekleştirilmiş si-yasal-toplumsal yargılardan farklı bir yapılanma karşımıza çıkmaktadır. Gazali'nin katkılarıyla belirli bir resmiyet ve itibar kazanmış olan sufi söylem teorik nitelikteki metinlerle âdeta kurumlaşmasını tamamlamakta ve bir toplumsal yapı ile somutluk kazanmaktadır. Ontolojik bakımdan "vahdetivücut" anlayışı farklı renklerdeki sufi

Bilindiği üzere tasavvuf, varlık sorununu/kavramını merkeze alan bir düşünce anlayışıdır. Fakat esas olan varlığı açıklamış olmak değildir.

söylemlerin omurgası olmuş görünmektedir. M.İbn Arabi'de Mevlana'da, Evhadüddin Kirmani'de, Ye-sevi çizgisindeki H. Bektaş ve Yunus Emre'de aynı esprinin esas olduğu ve yeni bir hayat kavrayışının farklı renklerde ve dillerde dile getirildiği görül-mektedir. M. İbn Arabi Fütühat'ını Arapça, Mev-lana Mesnevi'sini Farsça, Yunus şiirlerini Türkçe söylemekte; Evhadüddin Kirmani esnafla ve genç-lerle, Mevlana toplumun Müslim, gayrimüslim her kesimine olduğu kadar özellikle seçkinleriyle, Kalenderi dervişleri sokak hayatıyla, Yunus Türk-men ahaliyle birlikte olmaktadır. Bir anlamda top-lumun her kesimine aynı espri aktarılmaktadır. Öyle ise Anadolu'daki sufi söylemin öne çıkardığı

ve önemseddiği anlayışa biraz daha detaylıca bakmak gerekmektedir.

Bilindiği üzere tasavvuf, varlık sorununu/kavramını merkeze alan bir düşünce anlayışıdır. Fakat esas olan varlığı açıklamış olmak değildir. Belki bütün bir tasav-vufi düşüncenin en çok önemseddiği soru "Nasıl yaşmalıyım?" sorusudur denebi-lir. Sufi düşüncenin bilgidен çok yaşamayı önemseddiği sonucunu "kâl ilmi değil hâl ilmi" şeklindeki tanım anlatmaktadır. Bu durum, onun ahlak ağırlıklı bir düşün-ce anlayışı kabul edilmesini gerektirir. Varlık, bilgi, Tanrı gibi konu ve kavramlara dair söylenenler sahih yaşayışın temellendirilmesinde önemlidir. Zira felasife ve ke-lam gibi alanlar da aynı kavramları açıklamaya çalışmaktadırlar. Sufinin söylediği gibi yaşama iddiası diğerlerine göre onu daha güçlü kılmaktadır. Daha doğrusu gündelik hayata sirayet edebilen bu söylemin diğerlerine göre yaygınlık kazanma şansı daima daha güçlüdür. Diğer taraftan tasavvuf her sınıf ve seviyeden insana

seslenebilmektedir. Bu hâliyle dinlerin birleştirici ve yakınlaştırıcı temel söylemine de uygun düşmekte ve temsil kudreti kazanmaktadır.

İslam dünyasında belli bir tarihten itibaren bilim otoritesi felasife, inanç otoritesi kelim, siyasetin/sosyalitenin otoritesi fıkıh olmuştur. Fakat bu alanların tamamlamadığı ve kuşatamadığı ahlak hayatını ve pek dikkate almadığı fert psikolojisini tasavvuf ikmal etmiş görünmektedir. Felasife, kelim ve fıkıh gibi alanların aşırı akılcı ve doğallıkla genelci yaklaşımları tasavvufi söylemde bağlayıcı olmadığı gibi eleştirilmiştir de... Müslümanın şah damarından daha yakın olduğuna inandığı Tanrı ile ilişkisini, resmiyetten samimiyete taşıyan sufiler olmuştur. Böylece şekillenen toplumsallık belli bir ahlak tasavvuruna hayatiyet kazandırırken, diğer taraftan birlikçi sufi söylemin insan ve toplum tasavvuruna da uygulama imkânı doğurmuş gözükmektedir.

Sufi metinlerin insanla Tanrı arasındaki ilişkiye dair söyleminin ontolojik eleştirisi bir tarafa bırakılıp ahlaki etkisine bakılırsa rahmet ve mağfiret vasfı gazap vasfından daha baskın bir kudretin insandan yansımaları dikkate almak durumunda kalırız. Yine bu anlayış peygamberini rahmet aracı ve güzel ahlakı tamamlamak maksadında kabul eder. Çağın geçmişten taşıdığı erdem ahlakına uygun bir söyleme kavuşmuş felasifesi ile sufi söylemin perhizkâr ahlakı tasavvufta birleşik vaziyettedir. Hatta buna niyetçi yaklaşımı da dâhil etmek mümkündür. Sufi bireyin kontrolünü esas alan ve onda birtakım nitelikleri (erdemler) insanın sıratı müstakim üzere var olmasını (niyetçi) ister. İnsan beşer olma seviyesinden insan olma derecesine ulaşmak imkânında olan bir varlıktır. Bu ahlak temrinin etimolojisine paralel bir düşüncedir: Ahlak, hulk ve halk kelimeleriyle soydaştır ve bunlar *huy* ve *yaratılış* manalarına gelir. Bu durumda *ahlaklanmak* insanın yaratılışını sürdürmesi manasına gelmektedir. Sufi ölçülerin kazandırdıkları ile yaratılışı tamamlanacak ve böylece yaratılışı tamamlanan insan da Tanrı'nın yaratışına iştirak edecektir. 13. yüzyıl oluşturuca ahlak formu kanımca budur.

Ahlak, bir tarafında ilkeler ve değerler diğer tarafında davranışları barındıran iradi bir varlık alanıdır. Ahlaklılığın "içten" olma zorunluluğu esastır. Yani ilke ve değerlerin içselleştirilmesi, haricî bir zorlama ile değil bilerek ve isteyerek eylemesi şarttır. Sufinin kendine has dindarlığına eklediği ve çoğunlukla eğitiminin bir parçası gördüğü "hizmeti"⁵ söz konusudur. Ahlak ile sufi dindarlığın örtüşmesine yol açan bu durum ahlaklılık bakımından sufiyi güçlü kılar. Sufi, gerçek'e ulaşmak ve yetkin olmak için içini ve dışını bir'lemek durumundadır. Onun bütün bu süreçte bir sevdiği de vardır. Tanrı'nın aşkınlığına rağmen, sufinin içinde kendisiyle konuştuğu vasıtasız varlıktır.⁶ Sufi indinde vicdan⁷ Tanrı'nın vücut bulduğu yerdir. O kendisini ayartıcıya karşı sürekli uyanık tutmak zorundadır.

Ahlak, bir tarafında ilkeler ve değerler diğer tarafında davranışları barındıran iradi bir varlık alanıdır. Ahlaklılığın "içten" olma zorunluluğu esastır.

13. yüzyıl Anadolu'sunun hâkim söylemi olan tasavvufun toplumsal hayatın hemen her kesimine -ekonomik hayattan askerî hayata kadar- sirayet ettiği düşünülmektedir. Diğer taraftan onun şeyhe bağlılık özelliği başka bir ifade ile mürit-mürşit ilişkisi eksenindeki yapısını ahlaki bakımdan bazı mahzurları düşündürmek durumundadır. Ancak buradaki ilişki, efendi köle ilişkisi değil gönüllü bir bağlılıktır. Fakat yine de iradesini başkasına teslim etmiş olmanın ahlakın gerektirdiği özgür eylem şartına uymadığı ileri sürülebilir. Bu bağlılık “ölü yıkayıcı elindeki ölü gibi olma” hâline benzetilerek övülmüş,⁸ şeyhsizlik de şeytana bağlılıkla özdeşleştirilmiştir. Çünkü kontrolsüz insan, hem kendinin hem de başkalarının kurdudur. İnsan belli bir otokontrol düzeyine ulaştırılmadır. Fakat buradaki bağlılığın bir türü de üveysiliktir. Yani manevi bağlılık da meşru sayılmıştır. İstismara açık bu durumun, bir insanın başka bir insana bağlılığı şeklinde değil de bir insanın “canlı bir ilke ve değerler birliğine” bağlılığı şeklinde düşünülebilir. Mürşit, irşat edebilmek için bu vasıfta olmak durumundadır. Mürşidin vasıfları ideal ahlaki vasıfların toplamıdır. O özgürlüğünü kendi nefsinde değil Tanrı'nın özgürlüğünde kullanmaktadır. Bu sebeple sıradan insana göre özgürlük everenin daha geniş olduğu düşünülebilir. Sufi söylemin özellikle 13. yüzyılda rağbet görmesini bu hususu dikkate alarak da düşünmek gerekir. Sufi söylem, -çelişik gibi olsa da- insanın önemsendiği ve özgülleştirildiği bir söylemdir. Daha sonra söylenmiş olsa da bunu en iyi ifade eden mısra-ıberceste “Hoşca bak zatına kim zübde-i âlemsin sen” deyişidir.

¹ Mecellede yer alan bu hüküm yaklaşık ‘Zamanın değişmesi ile hükümlerinde değişmesi gerekir.’ anlamındadır.

² Bu konuda sığınılan mazeret belge yetersizliği olmaktadır ki bunun geçerli olmadığını uzmanları bilmektedir. Akademisyenlerin artık Arapça ve Farsça dışındaki kaynaklara da ulaşabilecek donanıma sahip olmaları gerekmektedir.

³ Konuyla ilgili olarak başta C. Cahen, O.Turan ve E. Merçil ve yeni araştırmacılardan H. Şahin'in çalışmalarına bakılabilir.

⁴ Sadece felsefenin değil dinlerin de dinî düşüncelerinde hedefi gerçektir.

⁵ Eli işte gönül hakta olmak şeklinde özetlenen bu durum hadis olduğu söylenen “Milletin efendisi ona hizmet edendir.” yargısı ile temellendirilir.

⁶ Mevlana, “Kâbe”ye Allah'ın evi diyorlar; Kâbe Kâbe olalı, Allah bir kez orada olmadı. Ama benim gönül Kâbe'nden bir kez ayrılmadı.” diyor.

⁷ Vicdan ile vücüd “v-c-d” kök harfleri ile soydaş terimlerdir. Bulunuş ve varlık manalarını birbirine yaklaştıran düşünüş için T.İzutsu ve A. Schimmel'in çalışmalarına bakılabilir.

⁸ Bu ilişkinin istismarı feodal ilişkilerle karıştırıldığı uygulamalarda daha sık görülmüştür.